

М.В. Горох

ЦІНОВА ПОЛІТИКА “ТОРГСИНУ” ЯК ПОКАЗНИК СТАВЛЕННЯ ДЕРЖАВИ ДО ВЛАСНИХ ГРОМАДЯН (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛКОНТОРИ)

Всесоюзне об'єднання „Торгсин” („торгівля з іноземцями”) за час своєї діяльності (червень 1930 – лютий 1936 рр.) встигло пройти шлях від невеликої контори Мосторгу, що продавала антикваріат іноземним туристам та обслуговувала матросів в портах, до однієї з найпотужніших всесоюзних торгових організацій. Об'єднання, що досягло свого найбільшого злету в часи Голодомору 1932 – 1933 рр., міцно вкарбувалося в пам'ять жителів України, а особливо селян.

Історіографія “Торгсину” обмежується кількома десятками статей та однією монографією. Основними дослідниками історії об'єднання є О. Осокіна [1; 2; 3], В. Марочко [4; 5; 6] та І. Павлова [7]. Фактично недослідженою залишається регіональна історія “Торгсину”. Фрагментарні відомості про функціонування Чернігівської облконтори зустрічаємо в працях Т. Демченко [8] та С. Сергєєвої [9].

Автор статті ставить за мету на основі невідомих раніше архівних документів розглянути вплив цінової політики держави на реалізацію промислових та продовольчих товарів в крамницях “Торгсину”. Поява торгових точок, окреслення основних напрямків їхньої роботи, а також визначення причин підвищення та зниження цін на товари – є саме тими завданнями, які допоможуть досягти означеної мети. Об'єктом дослідження є Чернігівська обласна контора “Торгсин”, а предметом – методика визначення вартості товарів, співвідношення цін “Торгсину” та інших організацій, шляхи стимулювання реалізації. Територіальні межі дослідження визначаються кордонами Чернігівської області на момент її створення в жовтні 1932 р. [10, 136], а хронологічні рамки – часом існування Чернігівської обласної контори (1932 – 1936 рр.).

Заступник уповноваженого Наркомзовнішторгу (НКЗТ) СРСР при уряді УСРР І. П. Львов зазначав, що партія та уряд поклали на “Торгсин” завдання надати державі додаткове джерело валюти, якої в країні не вистачало [11, 8]. Чернігівська облконтора за короткий період свого функціонування встигла пройти шлях від утворення та піднесення до свого занепаду. Розквіт системи був тісно пов'язаний з Голодомором 1930-х рр., який безпосередньо вплинув на успіх “Торгсину”, адже стимулював в першу чергу селян масово нести до крамниць організації свої коштовності. Саме в цей час мережа крамниць об'єднання збільшувалася неймовірними темпами. Якщо в січні 1932 р. на Україні працювало 72 торгові точки, то в липні їх вже було 244 [12, 18; 13, 115]. Чернігівська ж мережа піку свого поширення досягла у вересні 1933 р. (21 торгова точка) [12, 33]. Проте дане явище було тимчасовим.

Як тільки країна почала відходити від голодних потрясінь, потік дорожочінностей від населення почав різко зменшуватися. В вільному доступі з'явилися дефіцитні до цього товари, які можна було придбати за звичайні радянські карбованці. Крім того, у населення вже майже не лишилося валютних заощаджень, які можна було віднести до “Торгсину”. Таким чином, з другої половини 1935 р. необхідність в організації відпала.

Успішність роботи об'єднання визначалася за двома основними показниками: виконання плану мобілізації валютних цінностей та виконання плану реалізації товарів. Натомість звичайних покупців не цікавили ні державні завдання, які покладалися на організацію, ні об'єми золотозаготівель останньої. Для них найважливішим залишалось питання якомога дорожчого продажу своїх цінностей (обручок, сережок, натільних хрестиків, прикрас, нагород) та за отримані кошти придбати якнайбільше продовольчих товарів.

Ступінь виконання плану реалізації залежав від багатьох чинників: політичної та економічної ситуації в країні, наявності в крамницях об'єднання дефіцитних товарів, можливості придбати їх в інших торгових організаціях (тобто не за дорожочінності чи валюту), ціни на товар, його асортименту та якості і навіть пори року. Так, в серпні 1934 р. керуючий облконторою Е.М. Рудаєв в телеграмі до керуючого ВУК І.О. Братнікова пояснював падіння надходжень валюти та реалізації товарів протягом третього кварталу зайнятістю на польових роботах основного покупця – селянина [14, 96].

До 1932 р. села не знали про “Торгсин”, а населення не відчувало гострої нестачі продуктів. В цей час основними покупцями організації були міські жителі. Але голод так і не дозволив об'єднанню стати міською елітною крамницею. З першими ознаками голодування селяни та міські жителі почали змітали з полиць крамниць усе істівне. Обстежуючи діяльність “Торгсину”, НК РСІ прийшов до висновку: „Коли немає борошна та круп – немає черг” [15, 8].

Чернігівська облконтора повинна була в 1933 р. реалізувати товарів на 2,1 млн. крб., в 1934 р. – на 647 тис. крб., а в 1935 р. – на 283 тис. крб. Виконання наведених планів сягало відповідно по роках: 74%, 82% та 112% [16, 28; 17, 61; 18, 345]. Тобто за три роки своєї діяльності в області через “Торгсин” було реалізовано товарів на загальну суму 2035 тис. крб. Співвідношення промислової та продуктової складової в товарній структурі продажів визначало основні категорії населення, які найчастіше зверталися до послуг організації. Домінуючу частку в продажах 1933 – 1934 рр. були продовольчі товари.

В 1933 р. реалізація хлібофуражу з січня до березня збільшилася в три рази, а за підсумками року, продовольчі товари складали 93,6% проданих товарів (88% припадало на хлібофураж) [16, 40; 19, 12]. Наступного року частка продовольчих товарів зменшилася до 80% (хлібофураж – 60%) [20, 3]. В останній рік роботи об'єднання вперше питома вага реалізації промислових товарів випередила продуктову. Так, в другому кварталі 1935 р. їхнє співвідношення склало 55% на 45% відповідно [18, 201].

“Торгсин” створювався не для зголоднілих радянських громадян, а для індустріалізації. Мережа об'єднання не була спрямована на допомогу селянам пережити голод. Завдяки ажіотажу та шаленому

попиту уряд мав можливість реалізовувати товари всередині країни за цінами, що були значно вищими за світові. Зростання цін не лише не стримувалося, а навпаки – постійно заохочувалося. Коли ж попит на товар падав, керівництво намагалося утримувати ціни на нього. Так, узимку 1933 р. Правління „Торгсин” два рази підвищувало ціну на товари, що користувалися найбільшим попитом (борошно, хліб, крупи) [3, 195].

На початку своєї діяльності „Торгсин” мів самостійно регулювати ціни на товари. В грудні 1932 р. при Правлінні було утворено Бюро цін. Відтоді право змінювати ціни мав лише голова „Торгсину”. Уряд постійно вимагав, щоб об’єднання стало дорожчим за всі інші крамниці відкритого доступу та ринок [3, 195]. В травні 1933 р. наказом наркома зовнішньої торгівлі А.П. Розенгольца при НКЗТ було організовано Раду цін, яка мала диктувати ціни Правлінню „Торгсин”. На вартість товару впливали наступні показники: ціна промисловості, рентабельність, кількість товарів, що були в розпорядженні, кількість товарів, які можна було реалізувати за умови зниження на нього ціни [11, 28].

Весною 1934 р. відносній свободі ціноутворення в „Торгсині” та орієнтації на попит ринку було покладено край. Розпочався період жорсткого диктату з боку уряду. Наркомзовнішторг та об’єднання були позбавлені права самостійно визначати ціни на свої товари. Рада праці та оборони встановлювала, а РНК затверджував мінімальний та універсальний рівень цін на товари для усіх контор [3, 197]. Вважалося, що для успішного виконання плану керівництво торговцями повинно було проявити гнучкість, показати знання районів та вміння маневрувати товарами [21, 55].

В червні 1934 р. роботу з регулювання цін було покладено на директорів спецконтор. У всіх спеціальних конторах мали виділити відповідальну особу, яка буде відати загальним контрольним преїскурантом, фіксувати в ньому зміни та доповнення; систематизувати розпорядження та зміни до основного преїскуранту; здійснювати листування з обласними та районними конторами з питань зміни цін [22, 84].

Ринкові ціни та ціни „Торгсину” яскраво відрізнялися між собою. Так, середня ціна чобіт в системі „Торгсин” по Україні сягала 10 крб. в той час як їхня ринкова вартість сягала 180 – 200 крб., три пуди борошна коштувало 10 крб. проти 400 крб. [15, 8]. На перший погляд складалося враження, що товари в об’єднанні неймовірно дешеві. Але, якщо врахувати те, що ціни в „Торгсині” подавалися в золотому обрахуванні, вартість речей виявлялася не завжди нижчою за ринкову. За кожним торгсинівським карбованцем стояли сімейні реліквії та цінності, які люди приносили до пунктів скуповування. Що ж стосується співвідношення радянського та торгсинівського карбованців, то на Чернігівщині в 1934 р. на „чорному” ринку за останнього давали від 42 до 53 радянських карбованців [23, 3 – 49].

І.П. Львов вважав існуючу політику стосовно цін хибною. Він наводив історію про те, що контори в Москві не знали цін, за якими промисловість відпускала товари. Якщо костюм, що направлявся на схід, коштував на підприємстві 26 крб., то продавали його за 52 крб. Але його вартість на

виробництва вираховувалася в радянських карбованцях, а „Торгсин” реалізовував його за золоті. В результаті частину товарів в 1932 р. довелося повернути [11, 9]. Обласний уповноважений НКЗТ в Чернігівській області К. Г. Тасічко в червні 1934 р. повідомляв: покупець ретельно підраховує, що і де йому вигідніше купувати – свіже масло на ринку чи просолене в „Торгсині”. Постійно поставало питання про зниження ціни для успішної реалізації. Тасічко наголошував на тому, що без урахування кон’юнктури ринку та специфіки окремих областей не можна претендувати на значний успіх у роботі [21, 63]. Проте В/О „Торгсин” залишався незворушним. Відмова знижувати ціни пояснювалася тим, що вони і так значно нижчі довоєнних роздрібних цін та цін, які існували на зовнішньому ринку [18, 279].

Здебільшого зменшення ціни було вимушеним кроком, а не економічно вивіреним ходом. В травні 1933 р. В/О „Торгсин” дозволив реалізовувати за валюту за зниженими цінами товари, які швидко псувалися та втрачали свою якість, а також крам, якому загрожувало пошкодження [21, 32; 22, 398]. За даним дозволом в мережі крамниць продавали частково вражені гниллю лимони та апельсини [21, 37]; оселедці, м’ясо яких легко відходило від кісток, а на смак було солоне з ледь примітною гіркотою від розпочатого розкладання жиру та білків; цигарки, тютюн яких під час паління не мав смаку, а віддавав сухою пліснявою [21, 174 – 175 зв.]. І навіть тоді, коли керівництво погоджувалося на такий хід, на місцях не завжди оперативно виконувалися надіслані постанови. Преїскуранти змінювалися несвоєчасно. Спостерігалися розходження цін в інвентаризаційних звітах. Так, в жовтні 1934 р. в Ніжині продавали печиво по 60 коп. за кілограм замість 35 коп., в Глухові – вермішель по 23 коп. замість 21 коп. [14, 52].

Набагато частіше зустрічаються повідомлення про підвищення цін. „Торгсин” намагався максимально використовувати існування карткової системи, дефіцит товарів, відсутність альтернативи в інших організаціях. 13 січня 1934 р. керуючий Чернігівською облконторою звернувся до ВУК „Торгсин” за дозволом збільшувати ціни на товари без додаткового дозволу з боку Всеукраїнської контори чи Правління. Він зазначав, що в процесі роботи (в залежності від кон’юнктури) є можливість підвищувати ціни на окремі товари без шкоди для реалізації. Наприклад, у зв’язку зі збільшенням попиту на борошно та незначними його запасами виникала можливість тимчасово збільшити ціну на нього на 1 – 2 коп. за кілограм [24, 280]. І.П. Львов 15 травня 1934 р. дозволив спростити процедуру та при окреслених обставинах коригувати ціну в бік підвищення, але такий захід не мав відобразитися на ході всієї реалізації [24, 279]. Правом на самостійне кон’юнктурне підвищення цін скористалася облконтора і в січні 1935 р., коли підвищила ціну на денатурат, суконно-шерстяну групу, що надало додатковий валютний прибуток [18, 116].

Востаннє уряд скористався можливістю заробити на своїх громадянах, коли оголосив про ліквідацію „Торгсину”. В останні місяці роботи об’єднання відмічався шалений наплив покупців, які намагалися отоварити наявні на руках книжки. Скориставшись ажіотажем, уряд зумів востаннє підвищити торгсинівські ціни (продовольчі товари здорожчали в середньому на 20%, а промислові – на 40%) [3, 198].

Таким чином, система „Торгсин”, що першочергово орієнтувалася на обслуговування іноземних громадян, з кінця 1931 р. повністю переорієнтувалася на власних громадян. Саме останні стали основними покупцями системи. Карткова система, відсутність продуктів у вільному доступі, голод – усе це стимулювало в першу чергу селян, а також міських жителів нести до “Торгсину” обрядово-побутове золото, срібло, діаманти, дореволюційні монети та обмінювати їх на їжу. Натомість держава вбачала в цьому лише спосіб мобілізації валютних цінностей, а не спробу допомогти населенню. Досить яскраво це проявилось в політиці цін на товари, що реалізовувало об’єднання. Ціни в торговій мережі „Торгсин” здебільшого були не лише більшими за ціни в інших організаціях та на ринку, а й перевищували вартість аналогічних товарів за кордоном. Дану тематику навряд чи можна вважати вичерпаною. Окремого дослідження потребує питання виконання плану реалізації як в окремих обласних конторах, так і загалом по Україні.

1. Осокина Е.А. За зеркальной дверью “Торгсина” // *Отечественная история*. – 1995. – №2.
2. Осокина Е.А. За фасадом „сталинского изобилия”: Распределение и рынок в снабжении населения в годы индустриализации. 1927 – 1941. – М., 2008.
3. Осокина Е.А. Золото для индустриализации: „Торгсин” – М., 2009.
4. Марочко В.І. „Торгсин”: золота ціна життя українських селян у роки голоду (1932 – 1933) // *УІЖ*. – 2003. – №3.
5. Марочко В. Обмін побутового золота на хліб в Україні періоду Голодомору 1932 – 1933 років // *Український історик*. – 2008. – №3-4.
6. Марочко В. Торгсини Києва в роки Голодомору // *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. – Вип. 15. – Ч.2. – К., 2009.
7. Павлова И.В. Торгсины в Западно-Сибирском крае // *Экономика и организация*. – 2003. – №3.
8. Демченко Т.П. Колективізація та Голодомор 1932 – 1933 рр. на Чернігівщині. – Чернігів, 2007.
9. Сергеева С. Голодні 1932 – 1933 роки у Чернігові // *Скарбниця української культури*. – Вип.11. – Чернігів, 2009.
10. Социалистическое строительство на Черниговщине 1921 – 1941 гг. – К., 1983.
11. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). – Ф.Р-2063. – Оп.1. – Спр.58.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.4051. – Оп.1. – Спр.23.
13. ЦДАВО України. – Ф.4051. – Оп.1. – Спр.24.
14. ЦДАВО України. – Ф.4051. – Оп.1. – Спр.70.
15. ЦДАВО України. – Ф.4051. – Оп.1. – Спр.168.
16. ЦДАВО України. – Ф.4051. – Оп.1. – Спр.84.
17. ЦДАВО України. – Ф.4051. – Оп.1. – Спр.137.
18. ДАЧО. – Ф.Р-2063. – Оп.1. – Спр.578.
19. ДАЧО. – Ф.Р-323. – Оп.1. – Спр.411.
20. ЦДАВО України. – Ф.4051. – Оп.1. – Спр.147.
21. ДАЧО. – Ф.Р-2063. – Оп.1. – Спр.334.
22. ЦДАВО України. – Ф.4051. – Оп.1. – Спр.39.
23. ЦДАВО України. – Ф.4051. – Оп.1. – Спр.85.
24. ЦДАВО України. – Ф.4051. – Оп.1. – Спр.42.